

ESZMEI VITÁK, MÓDSZERTANI KÉRDÉSEK AZ OKTÓBERI FORRADALOM KUTATÁSÁBAN

DOLMÁNYOS ISTVÁN

Tisztelt tudományos ülés!

Október sokszerűen érte a régi világot. Ebben a táborban öreg politikusok vagy ifjú történészek — ha eltérő reakciókkal is — egyként zavartan tekintettek 1917-re, a „bolondos esztendő”-re, amely már a második forradalmi talányt adta fel a népeknek. Az európai polgárság rangos közírónak reagálásaiban is rendszeresen ilyen kifejezések bukkantak fel: „esztelen dráma”, „megfejthetetlen talány”, „képtelen álmom”.

A régi történetírás egyébként sem nyúlt szívesen kortörténeti kérdésekhez. Ez az átmeneti tétovázással járó megrázkódtatás még inkább odavezetett, hogy a polgári történetírás szakszerű művelői az első esztendőkből nemigen adták tanújelét, hogy tudomást vettek volna az októberi forradalomról.

A merő megbotránkozásnak, az ijedt rácsodálkozásnak ezt a rövid korszakát azonban bizonyos idő múlva — mégpedig addig páratlan, mondhatnám modern gyorsasággal — felváltotta a nem sokkal korábban végbement forradalom sietős, rosszindulatú boncolgatása. Az októberi események témakörére azóta is roppant erőfeszítéssel koncentrálnak a polgári történetírás, s eközben rendkívül rugalmasan jár el.

Természetesen ez a fordulat elsősorban nem valamely belátás következménye volt. A világ fejlődése alakult úgy, hogy a szovjet hatalom gazdasági és politikai sikerei mind megannyi kínzó tüskeként nyugtalanították, ösztökélték a tőkés világ társadalomtudósait. A Szovjetuniót a történettudományban sem lehetett elhallgatni. Az októberi forradalom jubileumai valóságos lelki tortúrát, újabb és újabb keserű csalódást tartogattak a polgári ideológusoknak, mivel önnön táboruk előtt is tarthatatlanokká váltak a korábbi típusú bagatellizálási kísérleteik. A legrózsásabb polgári illúziók szétfoszlatása csak növelte eszmei ellenfeleink ügybuzgalmát, hiszen jól tudták, hogy az októberi forradalom értékelése szoros kapcsolatban van a nyomában létrejött új társadalmi rendszer auctoritásával.

A történelem tréfás büntetése, hogy azok, akik korábban megmagyarázhatatlannak, csodaszerűnek tartották november 7-ét, most éppen az októberi események magyarázatába, tudományoskodó elemzésébe vetik reményeiket.

*

Mielőtt bármit is szólanék az októberi forradalom historiográfiájának mai időszerű vitakérdéseiről, sietek megállapítani, hogy a nyugati „szovjetológia”, „kremológia” széleskörű kifejlesztése nem váltotta be teljesen a hozzá fűzött reményeket. A mai polgári történetírás és eszmeiség objektív helyzetét éppen az októberi forradalom problémakörében jellemzi leginkább a kényszerű deffenzív magatartás.

Megelégedéssel könyvelhetjük el, hogy a marxista és polgári ideológia párharcából az idők folyamán egész sereg vitakérdés kapcsolódik ki fokozatosan, azon egyszerű okból, mert beigazolódik a marxista álláspont helyessége.

Ma már aligha merik kétségbe vonni például az októberi forradalom nagy történelmi súlyát, jelentőségét. Igen jellemzők ebből a szempontból a polgári politika vezető alakjainak ideológiai állásfoglalásai, amelyek mindenkor nagy hatást gyakoroltak a nyugati történészek eszmei irányvonalára. Pichon francia külügyminiszter az intervenció idején a francia nemzet megsértésének nyilvánította a nagy francia forradalom és az októberi forradalom párhuzamba állítását és tagadta, hogy a két eseményt bármiben is összefüggésbe lehetne hozni egymással. De Gaulle francia államfő 1966 júniusában, leningrádi látogatásakor már erre a paralellára építette ott elmondott beszédét.

1964-ben az osztrák Történelmi Társaságok Szövetsége nyolcadik vándorgyűlésén von Salis professzor érdekes előadást tartott a legújabbkori történet kutatásának és értékelésének elvi kérdéseiről. Ebben elvetette azt a régi szemlélet módot, amelyben még őt is felnevelték, hogy ti. nincs szükség a modern idők történelmi kutatására és oktatására. Egyik érve éppen az volt, hogy komoly történésznek és történelemtanárnak nem lehet kitérnie Oroszország forradalmi átalakulásának magyarázata elől.¹ Ruffman nyugatnémet történészprofesszor most megjelent új könyvében a huszadik század történetének „fix pontját” látja az októberi forradalomban.²

A politikai vezetők és a történészek bátorítása nyomán a mai nyugati polgári sajtó meglepőbbnél meglepőbb bizonyosságát adja annak, hogy milyen áthangolódási folyamat megy végbe a tőkés országokban. A World Politics című amerikai folyóiratban olvassuk: „A XIX. század szellemiségének min-

¹ Bericht über den achten österreichischen Historikertag in St. Pölten, veranstaltet vom Verband Österreichischer Geschichtsvereine in der Zeit vom 15. bis 18. September 1964. H. n. 1965. 20. old.

² Karl Heinz Ruffmann: Sowjetrußland. Struktur und Entfaltung einer Weltmacht. Dtv-Weltgeschichte des 20. Jahrhunderts. Band 8.

denekelőtt a francia forradalomhoz való viszonyát kellett meghatározni; a mai ember számára a központi feladat az orosz forradalom értékelése. Ez utóbbi feladat még döntőbbé vált, mivel most csaknem 1 milliárd ember jelenti ki, hogy örököse és védelmezője az orosz forradalomnak.”³

Amint a most idézett szövegből is kiderül, a francia forradalom és az októberi forradalom bizonyos összekapcsolása ma már egyre inkább közhely a polgári gondolkodók körében, sőt nő azok száma, akik megérzik, hogy az utóbbi történelmi horderejével felülmúlta az előbbit. Bizony óriási késéssel érkezett el ehhez a felismeréshez a hivatalos nyugati ideológia, hiszen Mehring és Russel és még annyian a haladás táborából már annak idején ragyogó történeti átértéssel magyarázták el Október jelentőségét. Arról most még nem szólva, hogy egészen más oldalról érkeztek ide, s Október jelentőségének újszerű hangoztatásával gyökeresen eltérő céljaik vannak.

Egyre kevésbé szerepel vitakérdésként az a probléma, hogy lehet-e, s kell-e bírálni az antant hatalmak intervenciós politikáját. Schumann amerikai történész már a húszas években elítélte az intervenciót.⁴ Ebben az irányban haladt tovább Warth, aki „A szövetségesek és az orosz forradalom” című, több mint egy évtizede megjelent értékes művében végleg polgárjogot biztosított az intervenciós politika belső bírálatának.⁵ Más kérdés, hogy milyen mélységű ez a bírálat.

Az októberi forradalommal szemben hangoztatott polgári vádak közül az egyik leggyakoribb az volt, hogy a fordulat segítségével alkotásra, építésre képtelen elemek jutottak a hatalomra. Ez a felfogás csak és kizárólag a rombolás, a regresszió szimbólumának láttatta Októbert. Fokozatosan ez az érv is kiszorul a disputából. Már Chamberlain amerikai történész két kötetes hatalmas feldolgozása, „Az orosz forradalom”, amely a közelmúltban új kiadásban, német nyelven is megjelent, eltávolodott ettől a beállítástól.⁶

Különösen érdekes az a fordulat, amely Lenin történeti alakjának megítélésénél mutatkozik a polgári történetírásban. Korábban minden emberi és politikai nagyságot megtagadtak tőle és szinte bűnözőként kezelték. Újabban örömmel tapasztaljuk, hogy a hivatalos nyugati historiográfia lépésről-lépésre felfedezi Lenint, az ember-óriást. Meissner nyugatnémet történész a februári forradalom 50. évfordulójára írt cikkében például azt hangoztatja, hogy Lenin és a szovjet vezetők rendkívül józanul ítélték meg a politikai realitásokat.⁷ Ebben a vonatkozásban nyomatékos említést, sőt elismerést érdemel Carr

³ World Politics 1966. 3. Vol. VIII. 452. old.

⁴ F. L. Shuman: American Policy towards Russia since 1917. Ad. Study of Diplomatic History. International Law and Public Opinion. London, 1928. 177. old.

⁵ Robert D. Warth: The Allies and the Russian Revolution. From the Fall of the Monarchy to the Peace of Brest-Litovsk. Durham, N. C. 1954. Duke University Press.

⁶ William Henry Chamberlin: The Russian Revolution 1917–1921. I–II. New York, 1957.

⁷ Die Welt 1967. február 13.

angol professzor, aki „A bolsevik forradalom” című három kötetes munkájában és az ennek folytatását képező könyvsorozatában pozitívan méltatta Lenin politikai zsenialitását. Állásfoglalásának annál nagyobb jelentőséget kell tulajdonítanunk, mert Carr életműve mindezekig az októberi forradalomra és a szovjet társadalom történetére vonatkozó polgári kutatások csúcsteljesítményének számít.⁸

Jól eső érzés, hogy ezek a realista tendenciák, becsületos részfelismerések általában azoknál a történészeknél fedezhetők fel, akik szakmailag is, értelmileg is a legkiválóbbak. Schumann, Chamberlain és Carr a feldolgozott anyag mennyiségében, szakszerű törekvésű előadásában és annak átgondolásában bizonyos első helyen állnak.

Ezzel kapcsolatban érdemes kissé közelebről szemügyre venni azt a problémát, hogy vajon milyen jellegzetes következményekkel jár, ha nagy tehetségű, de határozottan polgári álláspontú kutatók kerülnek közelebbi kapcsolatba a szovjet társadalom történetének tényeivel. Más szavakkal szólva: hogyan megy végbe rendszerint a nyugati tőkés világ nagy szellemeinek és az októberi forradalomnak találkozása?

A probléma szemléltetésére keresve sem találhatnánk jobb példát Carr professzornál, aki a nyugati történetírás egyik nagy tekintélyű és hatású alakja, s ami különösen fontos: a modern polgári történetfilozófia egyik vezető koponyája.

Az ilyen hozzáértő és nagy kapacitású történész gondolkozók, amint az októberi forradalom, vagy a szovjet társadalom történetének tényeivel dolgozni kezdenek, azonnal félreseprik az előző polgári történész-nemzedékek dogma-rendszerének egy részét. Azt a részét tudniillik, amely kiáltó valótlanágával különösen megnehezíti a polgári álláspont elfogadását. Ez a revízió, amely tulajdonképpen állandóan folyik, s a polgári történetírás véleményét részletkérdésekben szüntelenül módosítja, összetett, óvatos értékelést kíván.

Pozitív oldala, hogy kényszerű módon megerősíti a marxista történetírás több régi tételét, s ezzel növeli a szocialista történetírók önbizalmát, eszmei harci kedvét. Ugyancsak a pozitív elemek oldalára tartozik, hogy a Carrhoz hasonló történészgondolkozók, miután elmerültek az októberi forradalom eseményeinek és a szovjet vezetők eszmei munkásságának tanulmányozásában, óhatatlanul másképpen kezdenek tekinteni hazájuk történetének és az egyetemes történetnek számos problémájára. Az a furcsa helyzet alakul ki többször, hogy a marxista történetírással folytatott vita olyan nagyfokú flexibilitást követel meg, hogy közben ezek a kutatók túlemelkednek valamivel, eléggé konzervatív közvetlen társadalmi környezetük eszmei színvonalán. Csak így fordulhatott elő, hogy amíg Carr éjt nappallá tett a szovjet történetírás lényegi mondanivalójának megcáfolására, közben maga — nem függetlenül

⁸ Edward Hallett Carr: *The Bolshevik Revolution. 1917—1923. I—III.* London, 1950—1953.

a szovjet szellemiség hatásától — olyan történetfilozófiát alakított ki, amely a divatos irracionalista történeti felfogások hatásos bírálataival Anglia szellemi életének egyik pozitív jelenségévé válhatott.⁹

Ilyen körülmények között nálunk nagy annak a veszélye, hogy a polgári történetírás módosulásaira kritikátlan rajongással tekintünk, s elfeledjük, hogy ezek a változások súlyos negatív következményekkel is járnak. Az egyik kedvezőtlen visszahatás mindjárt maga ez az ideológiai csapdaállítás. Ha a marxista történetírás képviselői nem eléggé állnak résen, ha nem készülnek fel megfelelőképpen a polgári történetírás álláspontjának szükségszerű átalakulására, könnyen egy hamis optika áldozatai lehetnek. A részleges módosulások tudniillik nem feledtethetik el a lényegét. Az ilyen típusú történések továbbra is kitartanak saját polgári alapkoncepciójuk mellett, sőt ezekkel a változásokkal hihetőbbé, könnyebben elfogadhatóbbá teszik gyökeresen helytelen kiindulópontjukat. Amikor a nyugati országok közvéleménye egyben másban függetleníti már magát a különösen szélsőséges polgári történeti felfogások hatásától, akkor ezek a belső kritikával fellépő irányzatok ejtik rabul.

Amiről most szóltam, az a valóban kiemelkedő történészekre vonatkozott. A félreértések elkerülése végett hangsúlyozni szeretném, hogy a nyugati „szovjetológiát” nem jellemzi a nagy szellemek hőisége. A „kremológusok” derékhadában még csak nem is a polgári átlagtörténész a tipikus. Kivándoroltak vagy áttelepítettek alkotják a zömöt, akiknek sokszor egyetlen szellemi tőkéjük abban áll, hogy születési körülményeik folytán véletlenül ismerik valamelyik szláv nyelvet. Ez a szerény képzettségű és látókörű réteg az újabb polgári eredményekkel sem tud lépést tartani, s gyakran előad olyan nézeteket, amelyek már a világszínvonalon álló nyugati kutatóknál meghaladottnak számítanak. Mi több, e kiáltóan konzervatív garnitúra képtelen arra, hogy akarata ellenére bár, de visszatükröztessen valami lényegesebb pozitívumot a szovjet források vizsgálatára nyomán.

Az imperialista kormányok propagandaszervei óriási méretű anyagi támogatásban részesítik, egyre tovább duzzasztják és feltüzelik ezt az élősdit testületet. A körökben még napjainkban is uralkodó hangulatot jellemzi a nyugatnémet von Rauch egyik megnyilatkozása. Ő a szovjethatalmat éppen az októberi forradalom kapcsán az „örök emberi értékeknek és morális potenciáknak odahajított hatalmas kihívásnak” minősítette.¹⁰

Mindezért bármennyire is számot vetünk azzal, hogy a polgári történetíráson belül állandó módosulások tapasztalhatók, ha elő is segítjük, hogy a jóindulatú, őszinte érdeklődést tanúsító polgári kutatók minél alaposabban megismerhessék a szovjet történelem és a szovjet történettudomány eredmé-

⁹ E. H. Carr: *What is History?* London, 1964. Penguin Books.

¹⁰ Id. B. И. Салов: Освещение истории Октябрьской революции в исторической литературе ФРГ. «Зарубежная литература об Октябрьской революции.» М. 1961. 243.

nyeit, továbbra is elmulaszthatatlan kötelességünk, hogy szembeforduljunk az októberi forradalom és a szovjet történelem igaztalan magyarázataival.

E feladata differenciált eljárást követel meg.

A „szovjetológia” zömével szemben élhetünk azzal a ritka értékű eszmei fegyverrel is, hogy különösen elavult nézeteiket szembe állítjuk saját mestereik megváltozott álláspontjával.

Megkülönböztetett figyelmet érdemelnek a szakmailag és szellemileg kiemelkedő történészek, akiknek munkásságát abból a szempontból is lankadatlan figyelemmel kell kísérnünk, hogy újszerűen megfogalmazott véleményük is kellő regisztrálást, illetve bírálatot nyerjen.

Talán feltűnt, hogy e feladat megfogalmazásánál nemcsak a szovjet történészekre utaltam. Valóban, az októberi forradalommal és a szovjet társadalom történetével foglalkozó polgári történetírók bírálata minden ország marxista történészeinek közös feladata. Az októberi forradalom historiográfiáját korunkban egyébként is az jellemzi, hogy századunk klasszikus forradalmának tanulmányozásába egyre nagyobb mértékben kapcsolódnak be a szocialista országok és a tőkés országok marxista kutatói. Ez a folyamat jelentős erőket kapcsolt ki a polgári történetírás táborából, s ugyanakkor számottevő ellenerőket helyezett működésbe a szocialista történettudomány oldalán.

*

Tisztelt tudományos ülés! Melyek tulajdonképpen az októberi forradalom legidősebb és legfőbb történeti vitakérdései?

A polgári történetírás elsősorban azt igyekszik cáfolni, hogy az októberi forradalom lényege nemzetközi érvényű és jellegű. Ezzel a felismeréssel szemben két, egymással minőségileg teljesen azonos „elméletet” állítanak szembe.

Az első szerint az októberi forradalom tisztán orosz, illetve oroszországi jelenség. Nagy világtörténeti súlya van, de az oroszországi változások nem állnak szerves kapcsolatban a világ más részein végbemenő fejleményekkel.

A forradalom ilyen felfogása szükségszerűvé tette a sajátos helyi okok felsorolását.

Ezek között kezdetben igen nagy szerepe volt az egészen különleges orosz lélekre vonatkozó gyermekelméleteknek. Lawton „Az orosz forradalom” című munkájában nem restellte leírni a következő eszmeifuttatást: „Az ország bővelkedik hatalmas ember nem lakta térségekben, amelyek a reménytelenség jegyét hordozzák magukon, s így csak arra alkalmasak, hogy szomorú gondolatokat váltsanak ki. Nem csodálatos tehát, hogy az orosz jellem a csalódás letargiája és a profetikus fanatizmus között ingadozik.”¹¹ Anélkül, hogy tagadnánk a földrajzi környezet hatását az emberi pszichikumra, csak azt

¹¹ L. Lawton: *The Russian Revolution (1917–1926)*. London, 1927. 10. old.

az egyetlen kritikai szempontot vetjük fel, hogy a forradalomnak egyenesen a földrajzi tényezőkből való levezetése teljes képtelenség.

Erre maguk a polgári történétírók is csakhamar rájöttek, s ekkor a néplélektani sémák bizonyos félretolásával inkább az orosz történelem különleges alakulásából igyekeztek levezetni a bolsevizmust.

Manapság rendkívül kedvelt az az elmélet, amely úgy bizonygatja a forradalom kizárólagos orosz okait és jellegét, hogy a leninistákat egyszerűen az orosz anarchisták, vagyis Bakunyin és Nyecsjájev folytatóinak tünteti fel.¹² Lenin mindig büszkén vállalta az előző orosz forradalmi nemzedékek (legyenek azok dekabristák, forradalmi demokraták vagy az anarchistákat is magukban foglaló forradalmi narodnyikok) pozitív tevékenységének örökségét. Hibáikból és erényeikből mindig okulni igyekezett. Ennek ellenére kétségtelen, hogy nála aligha volt nagyobb ellenfele az anarchista eszmei irányzatnak és módszereknek. A forradalmár elődök tapasztalatait csak a kor legmodernebb, nyugati eredetű eszmeáramlata, a marxizmus alkotó alkalmazása érdekében használta fel.

A bolsevizmus kizárólagos orosz jellegének másik mai divatos koncepciója a legvakmerőbb vállalkozástól sem riad vissza: a szovjethatalmat a cárizmus folytatásának deklarálja.¹³ Eközben olyan kérdéseket hagy megválaszolatlanul, mint a cári rezsim támaszai és a szovjethatalom hívei polgárháborúvá fejlődő ellentétének oka, valamint a cárizmussal jól összeférő nyugati imperialista kormányzatok gyökeresen megváltozott magatartásának magyarázata. Egyébként nyilvánvaló, hogy az anarchizmus és a cárizmus vádjá egymást kölcsönösen kizáró magyarázatok.

A népi demokratikus forradalmak kibontakozása után sok polgári történészen fokozatosan kialakult az a szilárd felismerés, hogy pusztán a külső szovjet segítséggel nem lehet megmagyarázni a népi demokratikus rendszerek stabilitását; napnál világosabbá vált, hogy az új szocialista államok nem nélkülözik a belső, hazai tömegtámaszt. A szocialista országok között támadt nézeteltérések újabb bizonyosságát szolgáltatták annak, hogy csak az oroszországi belső helyzettel nem magyarázható meg a szocialista országok közösségének kialakulása. Ekkor vált népszerűvé a kommunizmus „ázsiai” jellegének, sajátos ázsiai okainak elmélete.¹⁴ Ha közelebbről megvizsgáljuk ezt az új nézetet, kiderül, hogy szó sincs új felfedezésről. A polgári ideológusok egyszerűen földrajzilag kiszélesítették az „orosz specifikum” koncepcióját. Ami korábban orosz lélek volt, az most ázsiai pszichikum lett, amit bizantinizmusként állítottak be, az újabban keleti despotizmusak minősül.

¹² Lásd pl. P. Scheibert: Von Bakunin zu Lenin. Geschichte der russischen revolutionären Ideologien. Bd. I. Studien zur Geschichte Osteuropas. Köln, 1956.

¹³ Warren Bertlett Walsh: Russia and the Soviet Union: a Modern History. Ann. „Arbor” University of Michigan Press. 1958.

¹⁴ Günther Stökl: Russische Geschichte. Stuttgart, 1962. 767. old.

Az októberi forradalom kizárólagos övezeti jellegének mindkét polgári magyarázata azonos célt követ. Azt szeretnék elhitheteni tömegeikkel, hogy mindannak, ami 1917 óta Keleten végbement, semmiféle kapcsolata sem lehet a Nyugattal. A forradalom okainak magyarázatakor végeredményképpen a Kelet és Nyugat kezdetleges geopolitikai szembeállításában merül ki a polgári koncepció egész bölcsessége.

Itt hadd jegyezzük meg mellékesen, hogy míg Nyugaton Ázsiába igyekeznek kitolni a bolsevizmust, egy idő óta a szocialista országok táborán belül, a nemzetközi munkásmozgalom soraiban is tapasztalhatók olyan kísérletek, amelyek az októberi forradalom és az utána következő oroszországi események szféráját teljességgel Ázsián kívüli övezetnek, magukat az oroszokat pedig általában valamiféle gyűlöletes európai idegeneknek igyekeznek beállítani. Szovjet-Ázsia forradalmát kizárólag Európa számlájára írják. A maoista ideológusoknak ez az újabb primitív szellemi kaptafája csak végleg meggyőzhet bennünket minden erőszakolt geopolitikai séma haszontalanságáról.

Természetesen az orosz forradalomnak, csakúgy mint a népi demokratikus forradalmaknak, fontos nemzeti sajátosságai is voltak. Az októberi forradalom több vonatkozásban is igen jellegzetesen tükrözi a szocialista forradalom kizárólagos helyi problémáit. Ezért nyugodtan állíthatjuk, hogy ebben az értelemben (ti. a nemzeti sajátosságok tekintetében) az októberi forradalom megismételhetetlen. De egészen másként áll a helyzet a forradalom lényegével, a szocialista átalakulással. Ebben Október volt és marad a modell. Az egyetemes történelem és az egész forradalmi munkásmozgalom azóta eltelt története bebizonyította, hogy az Oroszországban megszületett szocialista rendszer nemzetközi vitalitását nem lehet kétségbe vonni.

Abban, hogy a polgári történészeknek és ideológusoknak mégis sikerült jelentős tömegekben elültetni a szovjet rendszer nemzeti kizárólagosságának hamis gondolatát, nagy szerepe volt a személyi kultusz szubjektivizmusának és dogmatizmusának is, amely nem egyszer az orosz forradalom nemzeti vonásainak utánzását követelte meg más országok kommunistáitól. A teljes igazsághoz híven azt is megállapíthatjuk, hogy azokban a külföldi kommunistákban, akiket az elméleti restség és saját országuk nem kielégítő ismerete jellemezett, szintén megvolt a hajlam arra, hogy a szocialista forradalom orosz formáját a szocialista forradalomként fogják fel, s feladatukat az utánzásban lássák. Erre a kétoldalú jelenségre annak idején már Lenin is felfigyelt és „szuzdali kontármunka”-ként elítélte az orosz forradalom kopírozására irányuló törekvéseket. A „szuzdali kontármunka” mérhetetlenül sokat ártott. Ennek nyomait a polgári történetírás tevékenységében is lemérhetjük. Az azonban nem igaz, hogy az októberi forradalom ügye külföldön csak kontárkezekben volt. Gramsci 1919-ben már megírta, hogy az olasz kommunisták példájukat, Októbert csak egyben kívánják utánozni: az osztálykövetkezetességben, az olaszországi és világhelyzet marxista elemzésében. (Természetesen

távolról sem csak Gramsciról van szó. Mennyi alkotó törekvés bontakozott ki a húszas évek nemzetközi kommunista mozgalomban! Ezek tág teret kaptak a Kommunista Internacionélé VII. kongresszusainak határozatai nyomán, amelyek nyomatékosan felszólították az egyes országok kommunista pártjait politikájuk alkotó, a nemzeti sajátosságokat és érdekeket a legteljesebb mértékben figyelembevevő, alkalmazására. A kommunista pártok a második világháború folyamán és a népi demokratikus forradalmak során a leninizmus mesterei átértésének, önálló felhasználásának és tovább fejlesztésének ragyogó példasorát mutatták fel.)

A polgári történetírás viszonylagos eszmei sikereinek értékelésekor nem szabad elfelejtenünk, hogy amíg csak egyetlen szocialista ország létezett, objektíve is nehéz volt a végbement események világba ágyazottságát bizonyítani. Akkor Macdonald a szigetországban még nagy sikerrel leckéztethette a bolsevikokat az iskolamester pózából: „Oroszország nem Magyarország, Magyarország nem Franciaország, Franciaország nem Anglia!” Ma már lényegesen más a helyzet. Most mi mondhatjuk a Nyugatnak: Igen, a Szovjetunió nem a Magyar Népköztársaság, a Magyar Népköztársaság nem a Koreai Népköztársaság, a Koreai Népköztársaság nem a Lengyel Népköztársaság (stb), és ez a sokszínű, nemzeti hagyományait óva őrző baráti közöség mégis a szocializmus világsikerét, világérvényét dokumentálja.

Gondoljuk meg: ha a gigász-forradalom, Október ötven év további forradalmi mozgalmát tekintve már szinte csak indítóepizódnak tűnik, miképpen lehet tagadni értelmének egyetemességét?

A bolsevizmus tisztán orosz vagy tisztán ázsiai jellegének legkézenfekvőbb — és a nyugati országok közvéleménye előtt is könnyen érthető — cáfolata az, ha utalunk e társadalmi rendszer marxista eredetére. A polgári történetírás igyekszik megtalálni a módját annak, hogy elhárítsa ezt a cáfolhatatlan ellenérvet. Eljárása egyszerű. Komikus módon elvű marxizmust mímél, s váltig állítja, hogy mindaz, ami októberben történt, ellentmond a marxizmusnak. Következésképpen tagadja Október szocialista jellegét.

Könnyebb azonban egy ilyen tagadó nyilatkozatot megtenni, mint arra a kérdésre válaszolni, hogy ha a forradalom ellentmondott a marxizmusnak, s szocialista jellege sem volt, akkor mi volt tulajdonképpen?

A felelet erre az egyszerű kérdésre minden esetben spekulatív, zavaros, homályos. Van, aki úgy véli, hogy a bolsevizmussal új vallás született. Mások sértőnek találják ezt a hívőkre és pótvallásról vagy valláspótlékról írnak. Érdekességként megemlítjük, hogy az ilyen elméletek még a szovjetrendszerrel rokonszenvező Russellt is megzavarták, aki arra az ugyancsak eredeti következtetésre jutott, hogy a bolsevizmus a francia forradalom eszméi és az izlám keresztkezéséből létrejött új religió.

Ateistákat vallással gyanúsítani bizony nem volt túlságosan hatásos dolog. Veszélyesebbnek bizonyult az acolitus-elmélet, amely német cinkosság-

gal, egyszerű ügynöki tevékenységgel gyanúsította a bolsevikokat; így tagadta és tagadja szocialista mivoltukat. Lenint még Washingtonnál is jobban megrágalmazták — írta jogosan Shaw. A Sisson-iratokról, amelyekre hosszú időn keresztül épített a polgári történetírás, időközben mégis kiderült, hogy hamisítványok. Ekkor újabb iratokat kutattak fel. A második világháború után tendenciózus válogatásban közreadott dokumentumokat közelebbről megvizsgálva kiderül, hogy ezek — ha egyáltalában elfogadjuk hitelességüket — csak azt bizonyítják, hogy a bolsevik pártba a cári ochrana ügynökeihez hasonlóan a német hatóságok is beküldték ágenseiket. Köztük egyetlen vezető bolsevik nevével nem találkozunk, Leninről pedig ezekből az iratokból is kiderül, hogy személyileg, erkölcsileg teljesen hozzáférhetetlen volt. A német-ügynökség vádját tehát napjainkban csak az újonnan megjelentetett dokumentumok félremagyarázásával tarthatják fenn.¹⁵

A polgári történetírás nemcsak a marxizmust, de a demokratizmus bármi-féle elemét is eltagadja az októberi forradalomtól. Számára október egyszerű katonai puccs. Az események előadásakor óriási szerepet kap a bolsevikok ügyességének (értelmezésükben ügyeskedésének) előtérbeállítása, majd annak hangsúlyozása, hogy a hatalom megragadása után és azóta is ötven esztendőn keresztül döntően a terrorra támaszkodva áll fenn a szovjet rendszer. E vonalvezetés nyomán Lenint és a bolsevik vezetőket hihetetlenül hataloméhes, önző, törtető embereknek ábrázolja.

Mivel a polgári történetírás messzejár az igazságtól, minduntalan ellentmondásokba keveredik. Az olyan megfogalmazások, hogy 1917 novemberében az orosz tömegek az érzelmeik áldozatai lettek, vagy mint Meissner írja, „az értelem behódolt az ösztönnek”, önmagukért beszélnek és árulkodnak. Ezekből is kitűnik, hogy a bolsevikok a tömegek támogatásával hajtották végre a forradalmat.

Hasonló ellentmondással találkozunk a szovjetek értékelésénél. A nyugat-német Anweiler abban az igyekezetében, hogy a forradalom utáni szovjeteket állnkormányzati szerveknek minősítse, kénytelen visszalépni a régebbi polgári felfogástól és elismeri, sőt a kontraszt kedvéért kidomborítja, hogy a forradalom előtti szovjetek népi szervek voltak.¹⁶ Ebből azonban óhatatlanul az következik, hogy az októberi forradalom szovjetjei a tömegek véleményének adtak kifejezést.

Az orosz forradalom nemzetközi kapcsolatainak területén a rosszemlékű intervenciós politika miatt különösen deffenzív pozíció elfoglalására kényszerült a polgári történetírás. Vitára mégis bőven van ok. Kennan „Oroszország kilép a háborúból” című könyvével¹⁷ az antant politika belső bírálatához

¹⁵ Z. A. B. Zeman. *Germany and the Revolution in Russia 1915—1918. Documents from the Archives of the German Foreign Ministry.* London 1958.

¹⁶ Oskar Anweiler: *Die Rätebewegung in Russland 1905—1921.* Leiden, 1958.

¹⁷ George F. Kennan: *Russia Leaves the War.* Princeton, New Jersey, 1956.

kapcsolódott, de ezt olyan módon tette, hogy a korábban megindult kritikai kampányban igyekezett magához ragadni a kezdeményezést. A munka gazdag tényanyagot tartalmaz, bíráló szempontjai mégis felületesebbek Warthénál. Jellemző, hogy a hivatalos amerikai propaganda Kennan később megjelent munkájának tulajdonította a kritika ötletét (amit Kennan is elősegített, amikor nem mutatott rá Warth könyvének úttörő érdemeire). Kennan szavakban nem fukarkodik a megrovó kifejezésekkel, a külügyi államtitkárság bürokrataira tett célzásokkal, azonban végeredményképpen Francis oroszországi nagykövet hozzászólásával, hedonizmusával, Wilson elhatalmasodó fáradtságával s hasonló másodlagos tényezőkkel magyarázza az 1917 végén bekövetkezett diplomáciai és katonai eseményeket. Végző soron Kennan munkáját és a Kennan epigonok írásait nem annyira kritikának, mint inkább mérsékeltén önkritikus apológiának tarthatjuk.

Az egyetlen, bár csak olesó diadalt a forradalom túlkapásainak, bizonyos illúzióinak, emberi gyarlóságainak leírásakor aratják a burzsoá történetírók. Valóban, Októbernek fitorai is voltak. Az eseményekbe beletartozott az anarchisták helyenkénti garázdálkodása is, műemlék-kastélyok feldúlása, a forradalmi hatalommal való esetenkénti visszaélés. A forradalom nem ünnep. Októberből a nyersség sem hiányzott. Magától értetődik, hogy tizenhét vörösgárdistái nem voltak forradalmi Parsifalok. A harc egyszerre folyt az ellenséggel és a belső gyengeségekkel. Meddő és igaztalan dolog azonban, ha a forradalmat csak a hibák és a gyengeségek oldaláról mutatják be.¹⁸

*

Talán az eddigiekben említett néhány központi vitatéma is érzékelteti hogy a két történetírás párharca a forradalom egész történetét felöleli. Ezért a vita közvetlen módszerei mellett a disputa közvetett formája: vagyis a téma további kutatásokon alapuló pozitív kifejtése is nagy szerephez jut. A vita eme kettős módszere között kölcsönhatás figyelhető meg.

A szovjet történetírás a kezdet-kezdetétől fogva tudatában volt az októberi forradalom világtörténeti és oroszországi jelentőségének, s tisztán látta Október nemzetközi jellegét. Ez a kiindulópont nemcsak szemléletileg, de gyakorlatilag is mérhetetlen előnyt biztosított számára a polgári történetírással szemben. Szinte a forradalom másnapján már megindultak a levéltári kutatások és megkezdődött az orosz forradalmak, főleg pedig az októberi forradalom történetének szakszerű feltárása. A húszas években alapos monográfiák, tanulmányok, nagy történeti becsű iratok és visszaemlékezések hosszú sora látott napvilágot, amelyek mindmáig — és bizonyára még igen

¹⁸ Jacques Duclos: Octobre 17 vu de France. Paris, 1967. 10. old.

sokáig — nélkülözhetetlen alappillérei az októberi forradalom kutatásának.¹⁹ E nagy munka egyik megszervezője és személyes részvevője Pokrovszkij, az akkori közoktatásügyi népbiztoshelyettes, az ismert és szakszerűen képzett történész volt.²⁰ Sajnos, politikai-historiográfiai okok miatt, a magyar tudományos közvélemény keveset tud a szovjet történetírás és az októberi forradalom kutatásának erről a hőskoráról. A szóban forgó feldolgozások annak idején nem kerülhettek Magyarországra, s így szinte teljes mértékben hiányzanak könyvtárainkból.

A harmincas évektől az ötvenes évek derekáig tartó periódusban is számos értékes iratkiadás és történeti mű jelent meg. Kétségtelen azonban, hogy ebben a korszakban az elhatalmasodó önkényeskedések, a szubjektivizmus és személyi kultusz miatt erősen leszűkültek a tárgyi kutatások, nagy mértékben csökkent a feldolgozások eszmei színvonala, s az okmánypublikációknál, valamint az egyéb kiadványoknál ferdtések, torzítások egész sora jelent meg.

A legutolsó évtizedben különösen nagy eredményeket mutathat fel a szovjet történetírás. Erre az időszakra esik a dogmatizmus felszámolásáért folytatott harc megindítása és a tárgyi kutatások ismételt kiszélesedése. Ha valamikor, úgy most különösen érdemes a történetírás általános módszertani szempontjaiból is figyelemmel kísérni a szovjet tudományos eredményeket. A szovjet társadalomtudományokon belül ez alatt az egy évtized alatt roppant horderejű változások mentek végbe, amelyek még napjainkban is folytatódnak. Ez a folyamat távolról sem olyan látványos, mint a szovjet ipar és technika világraszóló sikerei, de a Szovjetunió és az egész nemzetközi forradalmi mozgalom jövője szempontjából mégis igen fontos.

Az októberi forradalom történetének kutatásában mindez elsősorban azt jelenti, hogy kritikusan felülvizsgálják a személyi kultusz korszakának ferdtéseit, túlzásait, és Lenin útmutatásainak ismételt mérlegelésével továbbfejlesztik az októberi forradalom történetének marxista koncepcióját.

Amint a legújabb rangos jubileumi publikációkból is kiderül (pl. Minc akadémikus *A Nagy Októberi forradalom története*” című művének első kötetéből²¹ és „A Szovjetunió története” című sorozat VII. kötetéből²²), szovjet kollégáink eredményesen leküzdik az ún. szűk párttörténeti szemléletmódot, amely elszakítja a forradalmi munkásmozgalmat természetes környezetétől. A történelem objektív fejlődéséből következőleg a bolsevik párt és az egész forradalmi munkásmozgalom tevékenysége most is az ábrázolás középpontjában áll, de

¹⁹ Lásd pl. *Очерки по истории Октябрьской революции*. 1—II. М.—Л. 1927.

²⁰ *О. Д. Соколов: Развитие исторических взглядов М. Н. Покровского*. «М. Н. Покровский: Избранные произведения. Книга 1. Москва, 1966.

²¹ *И. И. Минц: История Великого Октября. Том 1. Свержения самодержавия*. М. 1967.

²² *История СССР. Вторая серия. Том VII. М. 1967.*

szovjet kartársaink szemlátomást arra törekcszenek, hogy teljes körképet adjanak az oroszországi politikáról és ebbe illesszék bele a párt küzdelmeit.

Így több figyelem jut magára a cárizmusra, a polgári-földesúri liberális ellenzékre, reálisabb és méltányosabb értékelést kap az eszer és a mensevik párt forradalmi érzületű tagsága, illetve eme irányzatok baloldali vezető-csoportja.

Mindehhez részletesebb gazdasági és társadalmi rajz is társul. Itt különös nyomatékot kapott az oroszországi társadalom „több alapúságának” kifejtése. Szembeszökő a szocialista forradalom bővebb gazdasági indoklása, 1917 gazdaságtörténetének alapos elemzése.

A forradalom egyes szakaszait tekintve újszerűek azok a szempontok, amelyek alapján több történész elismeri a polgári opposzió egy csoportjának forradalmasító szerepét a februári forradalomban.

A februárt követő, de Lenin hazatérését megelőző időszak vonatkozásában határozottabban mutatnak rá az új feldolgozások a mensevikok és a bolsevikok álláspontjának különbözőségére az Ideiglenes Kormánnyal kapcsolatban, annak ellenére, hogy akkor még a bolsevik párt sem alakította ki a maga határozott politikai álláspontját.

1917 derekán a nemzeti mozgalmak elemzőbb bemutatása vonja magára a figyelmet. Ezek a fejtegetések a korábbi felfogáshoz hasonlóan keményen bírálják a nemzeti mozgalmak jobbszárnyát, de nagyobb megértést tanúsítanak a nemzetiségi mozgalmak forradalmi demokratikus balszárnyai iránt.

A bolsevik párton belüli viták leírásánál ugyan nem bagatellizálnak a nézetkülönbségek, de nem is kerülnek a korábbihoz hasonlóan túlzóan drámai megvilágításba.

Nagy jelentőségű fordulat a szovjetek történetének részletes tárgyalása, s ezen keresztül a munkás- és paraszttömegek népképviseletének, szocialista demokráciájának tüzetes vizsgálata. Ehhez kapcsolódik az értelmiség szerepének kiszélesülő kutatása, a korabeli forradalmi diákmozgalmak történetének beemelése.

A szovjet külpolitika kezdeteinél a kutatás hangsúlyozza az első hónapok megkülönböztető sajátosságát, a forradalmi pátosz és a forradalmi jelszavak előtérbe kerülését, de cáfolja a szovjet külpolitika merő pragmatizmusáról terjesztett véleményeket. A szovjet történetírás napjainkban gazdag anyagot szolgáltat a forradalom nyugati, internacionalista, baráti fogadtatásáról.²³

Az októberi forradalommal foglalkozó szovjet történészek széles tábora ma a véleményalkotás tekintetében már sokkal differenciáltabb képet mutat. Így a jövőben a vélemények különbségével és cseréjével fokozottan kell számítani. Annál inkább, mert a népi demokratikus országok történészei is értékes

²³ И. М. Курнсанов: «Великий Октябрь и прогрессивная Америка». Сборник док. М. 1967.

művekkel kapcsolódtak be a munkába. Említést érdemel a lengyel Bazylow²⁴ és a cseh Reimann²⁵ munkássága. Az előbbi a századforduló történetéhez, az utóbbi pedig az októberi forradalom politikai eseménytörténetéhez szolgáltat új szempontokat.

Van néhány olyan terület azonban, ahol megítélésünk szerint még különösen sok a teendő. Ide tartozik a forradalom sajátosan orosz jellegzetességeinek pontosabb megállapítása, a nemzetiségi területek politikai életének főleg finn, balti és lengyel vonatkozásban történő kidolgozása, a munkásmozgalmon belüli irányzatok még történetibb, az adott korhoz pontosabban ragaszkodó értékelése (pl. az ún. területköziek, a „mezsrajonci”-k politikai útjának reálisabb nyomon követése). Általában szükséges lenne az események sokkal színesebb, még inkább emberközelben történő tudományos leírása.

Mindezek további fontos lépésekkel vihetnék előre közös ügyünket, az októberi forradalom popularizálásának munkáját.

S éppen a népszerűsítéssel kapcsolatban kínálja magát egy fontos jubileumi tanulság: eszmei munkánk, történelemtanításunk presztizskérdése, hogy az októberi forradalom történetét mély tömegélménnyé formáljuk. Nem nyugodhatunk addig, amíg a forradalom tényeit, szereplőit, összefüggéseit legalább annyira be nem vesszük az emberek legbensőbb érzelm- és gondolatvilágába, mint a nagy francia forradalommal tették száz év alatt az emberi haladás előtünk járó nemzedékei. Erre is jó lesz a következő ötven esztendő.

²⁴ Ludwik Bazylow: *Politika wewnętrzna caratu i ruchy społeczne w Rosji na początku XX. wieku.* Warszawa, 1966.

²⁵ Mihail Reiman: *Ruská revoluce. 23 únor—25. říjen 1917.* Praha, 1967.